

**Шифр: етноментальні коди
«Се і є оживлена душа мого народу,
мого маленького гірського окрайця Європи»**

**ЕТНОМЕНТАЛЬНІ КОДИ ДУХОВНО-БУТТЄВОГО УНІВЕРСУМУ
УКРАЇНЦІВ У ПРОЗІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ
(на матеріалі романів «Горянин. Води Господніх русел» та «Вічник. Сповідь
на перевалі духу»)**

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1. ЕТНОМЕНТАЛЬНІ КОДИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ОСМИСЛЕННЯ	8
РОЗДІЛ 2. ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ЕТНОМЕНТАЛЬНИХ КОДІВ УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ В ПРОЗІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ	15
2.1. Художня репрезентація етнокультурних кодів у романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел».....	15
2.2. Етноментальні маркери як вияв філософії українців Західного регіону в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу».....	21
ВИСНОВКИ	31
СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ	33

ВСТУП

На сучасному етапі українська література представлена широким спектром творів, різних за стильовими та проблемно-тематичними ознаками. Із метою оновлення й осучаснення художніх текстів автори часто вдаються до несподіваного симбіозу, увиразнення, новітнього осмислення вже відомих ідей. Серед цього діапазону модерних віянь повсякчас залишається актуальним звернення до витоків української літератури, зокрема до фольклору. Синтез традиції та новаторства формує якісно новий художній твір, що відображає не лише особливості часу, а й унікальність української літератури в контексті світової культури.

Українська нація вирізняється серед інших на матеріальному й духовному рівні. Вивчення ментальних особливостей українців є передовим напрямком багатьох галузей науки, зокрема й літератури. Художній твір як специфічне образне утворення концентрує в собі домінантні ментально-символічні коди українського народу, що ідентифікують його й формують етнічну самобутність. Література такого характеру має найвищу художньо-естетичну цінність, оскільки реалізує сугестивну, когнітивну, гносеологічну, гедоністичну та естетичну функції.

Актуальність дослідження зумовлена інтересом до сучасної української літератури, зокрема до нового осмислення загальнонаціональних явищ і проблем, зразком чого є проза М. Дочинця, увагою українців до витоків своєї історії, культури, традицій, пошуку ідентичності й етнічної ментальності.

Поняття ментальності розглядали такі науковці, як: Ю. Афанасьєв, М. Барт, М. Бахтін, А. Гуревич, Е. Дюркгайм, Ю. Лотман, К. Леві-Стросс, Г. Штейнталь. «Дух народу» був предметом осмислення українських дослідників (Д. Антонович, Г. Ващенко, М. Грушевський, М. Костомаров, А. Кульчицький, Ю. Липа, В. Липинський, М. Максимович, О. Потебня, І. Франко, Д. Чижевський, В. Щербаківський, В. Янів, Я. Ярема). Окремі аспекти

етнопсихології розглядали О. Баришпольц, В. Бебик, А. Бреусенко, В. Васютинський, О. Донченко, М. Слюсаревський, Е. Тейлор, М. Хазратов, філософії та соціології (В. Андрущенко, В. Буяшенко, Е. Бистрицький, А. Бичко, І. Бичко, В. Воловик, В. Воронкова, Є. Головаха, А. Горак, О. Готліб, С. Грабовський, Р. Додонов, О. Забужко, В. Касьян, В. Кремінь, С. Кримський, А. Лой, М. Лукашевич, М. Мокляк, В. Нестеренко, О. Нельга, І. Огородник, Т. Поплавська, Ю. Римаренко, Н. Соболева, І. Старовойт, В. Табачковський, Ю. Федів, В. Храмова, С. Хрипко, І. Цехмістр, В. Шинкарук, А. Шморгун та інші).

Активно досліджували особливості творчості М. Дочинця такі науковці, як: М. Васьків, А. Вегеш, С. Жила, О. Іщенко, М. Слабошпицький, П. Сорока; специфіку мовно-стильового оформлення творів – Г. Вовченко, М. Яцків; художні властивості прози – Л. Скорина, О. Талько; літературознавчий аналіз романів здійснювали С. Бондаренко, Б. Дячишин, М. Ісак, О. Кравчук, В. Кузан, Є. Сверстюк, Т. Фасоля, С. Федака та інші.

Незважаючи на вказані студії з дослідження творчого доробку М. Дочинця, актуальним залишається питання репрезентації етноментальних кодів українців у прозі письменника.

Мета – здійснити аналіз етноментальних кодів духовно-буттєвого універсуму українців у романах М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел» і «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Завдання:

- розглянути етноментальні коди в теоретико-методологічному аспекті осмислення;
- простежити художню репрезентацію етнокультурних кодів у романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»;
- проаналізувати етноментальні маркери як вияв філософії українців Західного регіону в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Об'єкт дослідження – романи М. Дочинця: «Горянин. Води Господніх русел», «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Предмет дослідження – етноментальні коди в наведених прозових творах письменника.

Новизна отриманих результатів полягає в тому, що в роботі досліджено особливості художньої рецепції національних кодів у романі «Горянин. Води Господніх русел» на рівні ментально-символічних підтекстів; здійснено спробу аналізу етноментальних маркерів як основи філософії українців Західного регіону в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Методи дослідження: описовий, системно-цілісний, біографічний, герменевтичний, психологічний метод, міфоаналіз, архетипна критика К. Юнга, метод рецептивної естетики.

Теоретичне значення роботи полягає в тому, що з позицій сучасної науки охарактеризовано етноментальні коди в теоретико-методологічному аспекті; з'ясовано особливості художньої репрезентації національних кодів у романі «Горянин. Води Господніх русел»; визначено етноментальні маркери як основу філософії українців Західного регіону в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу».

Практичне значення роботи полягає в можливості подальшого використання досліджуваного матеріалу при підготовці та проведенні уроків, факультативів у загальноосвітніх навчальних закладах; лекцій, практичних занять, спецкурсів із сучасної української літератури у закладах вищої освіти; у написанні виступів, есе, рефератів, монографій, статей, дипломних, курсових, магістерських робіт, інших наукових праць; при укладанні посібників із відповідної теми.

Теоретико-методологічну базу дослідження складають праці: теоретиків літератури С. Жили, Є. Сверстюка, М. Слабошпицького, П. Сороки; психолога З. Фрейда; філософів Й.-Г. Гердера, Г. Гегеля, Р. Декарта, Г. Сковороди, Б. Спінози. Зокрема концептуальні постулати гердерівської етнокультурної моделі націогенезу, оскільки саме в них закладено основи культурологічного тлумачення етнонаціональних утворень, по-новому осмислено взаємозв'язок нації та держави.

Апробація результатів і публікації. Матеріали роботи були оприлюднені в доповідях на всеукраїнських та міжнародних конференціях:

- *Ментально-символічні підтексти роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»* / Всеукраїнська студентська науково-практична інтернет-конференція «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (Глухів, 20-21 лютого 2019 року);

- *Постмодернізм і проблеми української національної ідентичності* / II Міжнародна науково-практична конференція «Академічна культура дослідника в освітньому просторі: європейський та національний досвід» (Суми, 16-17 травня 2019 року);

- *Етнопсихологічні коди у прозі Мирослава Дочинця* / III Міжнародна науково-практична інтернет-конференція студентів, магістрантів, аспірантів «Філологія, лінгводидактика, професійна комунікація в науковому дискурсі» (Суми, 8 листопада 2019 року);

- *Етнокультурні коди у прозі Мирослава Дочинця* / III Міжнародна науково-практична конференція «Культуромовна особистість фахівця у XXI столітті» (Суми, 12 грудня 2019 року).

Окремі результати дослідження опубліковані в збірниках наукових праць:

- *Ментально-символічні підтексти роману Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»* // *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки: зб. наукових праць викладачів і студентів* / відп. редактор В.А. Каліш. Суми : ТОВ «Видавничо-поліграфічне підприємство «Фабрика друку», 2019. Вип. 7. С. 152-157)

- *Мотив сучасного опришка в романі Мирослава Дочинця «Вічник. Сповідь на перевалі духу»* // *Філологічні студії: збірник статей студентів, магістрантів, молодих учених* / за ред. В.В. Герман. Суми : Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2019. С. 168-173);

- *Художня репрезентація етнокультурних кодів у романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»* // *«Закарпатські філологічні студії»*. Ужгород, 2020. Вип. 13 (Sopernicus, у співавторстві з Кириленко Н.І.), (у друці).

Структура роботи зумовлена метою, поставленими завданнями й особливостями тематики дослідження. Робота складається зі вступу, у якому з'ясовано актуальність, мету, завдання, об'єкт, предмет, методи, теоретичне та практичне значення, новизну, теоретико-методологічну базу роботи, апробацію та публікації результатів; першого розділу, у якому охарактеризовано етноментальні коди в теоретико-методологічному аспекті осмислення; другого розділу, у якому проаналізовано особливості художньої рецепції етноментальних кодів українців Західного регіону в романах М. Дочинця «Горянин. Води Господніх русел» і «Вічник. Сповідь на перевалі духу»; висновків, де узагальнено матеріал і списку використаної літератури.

Основний текст **роботи** становить 30 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ЕТНОМЕНТАЛЬНІ КОДИ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ ОСМИСЛЕННЯ

В умовах активізації інтересу дослідників до історії, культури українців, пошуку їх ідентичності й автохтонності постало питання вивчення ментальності, менталітету українського народу. Вивчення цієї проблеми є не лише основою визначення самобутності українського народу, але й ключем до розуміння образу українців, зображених у творах сучасних авторів.

На сучасному етапі ментальність є об'єктом не лише літературознавчих, але й філософських, соціологічних, психологічних, культурологічних, етнографічних, фольклористичних досліджень. Тому під час осмислення цього поняття маємо враховувати всі аспекти його вираження в різних галузях наукових знань. Незважаючи на актуальність використання терміну, конкретного означення дефініції не існує, що пов'язано із залученням дослідниками різних підходів, критеріїв визначення.

Уперше поняття ментальності в науку було введено американським філософом Р. Емерсоном [2] у середині XIX століття. Проте його визначення не відповідало загальноприйнятому розумінню в культурологічному й філософському аспектах. Увага до ментальності активізується в 20 роках XX століття у Франції з опублікуванням третього тому праці М. Пруста «В пошуках втраченого часу» [24] й монографії Л. Леві-Брюля «Примітивна ментальність» [2]. Подальше вивчення було представлено працями істориків школи «Анналів», зокрема Л. Февра [34]. Він тлумачив ментальність як «спосіб думання» [2, с. 58], що концентрує в собі індивідуальну та колективну психологію. У наступних дослідженнях поняття ментальності було означене як особливий тип мислення, світобачення, світосприйняття, «колективний образ мислення», «загальний тонус довготривалих норм поведінки та поглядів індивідів у межах груп» [2, с. 59]. Варто звернути увагу на те, що ментальність має колективний характер,

тобто йдеться про спосіб мислення певної групи, особливості поведінки, рецепції світу колективу (народу).

В Україні перші дослідження цього поняття розпочалися ще в період прадавніх часів, проте це були лише окремі фрагменти характеристики побуту, пов'язаних із ним звичаїв, традицій східних слов'ян, указівки на їх риси характеру й поведінку (записи Гомера, «Повість минулих літ», «Слово про закон і благодать», «Слово о полку Ігоревім» тощо). У зв'язку зі складними історико-політичними умовами на українських землях ґрунтовні дослідження питання етнічної ментальності розпочалися лише на початку ХІХ століття. В умовах активізації інтересу до української культури, філософії, національної ідеї з'явилися праці М. Костомарова [19], О. Потебні [23], Д. Чижевського [37], М. Гоголя [8] та інших.

М. Костомаров був одним із перших науковців, що вивчав проблеми ментальності українців і диференціював українське від російського, обґрунтував умови формування ментальних рис. О. Потебня на основі мовознавчих досліджень визначив народність як усе, «що відрізняє один народ від іншого, складає його національну своєрідність. Мова – не тільки етнодиференціююча, але й етноформулююча ознака будь-якого етносу...» [23, с. 54]. Науковець визначив мову основним чинником формування ментальності етносу, виділивши її консолідуючу функцію. Окрім того, слово концентрує в собі досвід минулих поколінь, уміщує, окрім лінгвістичного, культурологічний рівень, у межах якого зосереджуються основні ментальні виразники українського народу. У праці «Нариси з історії філософії України» Д. Чижевський означив духовність українців як «сполучення певних історичних та надісторичних елементів, які можуть змінюватися упродовж певного часу» [37, с. 157]. Серед найбільш впливових факторів формування світогляду етносу він виділив історичний і культурний.

Незважаючи на існування розгалуженої системи наукових знань із проблем ментальності, в Україні немає точного означення цього поняття. Сучасні дослідження цього питання представлені працями учених теоретичного

й емпіричного характеру, у яких ментальність аналізується як складний комплекс уявлень, тип світосприйняття, характерний для певного етносу. На думку Б. Попова, ментальність уключає в себе етнічну культуру, етнічні уявлення, елементи духовного життя народу, традиції, звичаї, характер новаторства. Вона виступає основним виразником ідентичності, автохтонності й ідентифікації української нації.

У Словнику української мови ментальність означена як «система переконань, уявлень і поглядів індивіда або суспільної групи, відтворення сукупного досвіду попередніх поколінь» [30, с. 602]. Головний акцент тут зроблено на безпосередньому відтворенні досвіду поколінь, що виражається у світогляді представника чи представників певного етносу. Інше тлумачення поняття знаходимо в Літературознавчому словнику-довіднику, де ключовим є «глибинний рівень колективної та індивідуальної свідомості... динамічна сукупність настанов особистості, демографічної групи у сприйманні залежно від етногенетичної пам'яті, культури» [9, с. 451-452]. Варто звернути увагу, що в наведених визначеннях носієм ментальності є індивід або особистість як частина певної групи, колективу, суспільства, народу, нації. Ментальність як соціальний феномен, «сукупність соціально-психологічних настанов, автоматизмів та навичок свідомості» [13] подано в Енциклопедії історії України, де акцентовано на історичності, довготривалості й мінливості формування етнічних уявлень.

Часто ментальність ототожнюють із поняттями: «менталітет», «національний характер», «народна психологія», «духовність» тощо. У Словнику української мови менталітет подано як те саме, що й ментальність, проте диференційовано поняття «ментальний» (розумовий, мисленнєвий) і «ментальнісний» (стосується безпосередньо ментальності). Розрізнити ці два терміни пропонує Т. Василевич, зазначаючи, що «ментальність» доречніше вживати під час характеристики великих груп – таких, як: народ, нація, а «менталітет» стосується конкретного індивіда або групи людей і використовується для конкретизації змісту. Поряд із цими поняттями вживають

і «національний характер». Г. Гнатко визначає національний характер як «своєрідне, специфічне поєднання загальнолюдських рис у конкретних історичних та соціально-економічних умовах буття національної спільноти» [7, с. 6]. Національний характер можемо визначити як сукупність психологічних рис, притаманних певному етносу, що виявляють себе в особливостях поведінки, характері вірувань, цінностей, уявлень. На основі проаналізованих визначень, можемо зробити висновок про те, що ментальність – це не лише свідомість, тип мислення, світосприйняття, сукупність етнічних уявлень, поглядів. За своєю структурою це широке поняття, що включає в себе етнічну психологію, духовну й матеріальну культуру, традиції, звичаї, обряди, релігійний аспект, особливості діяльності представників етносу, їх світогляд, особливості рецепції світу, історично сформовані норми поведінки, досвід минулих поколінь, що виявляється в цих структурних елементах.

Дослідження етноментальних кодів у художніх творах є основою здійснення літературознавчого аналізу на образному, сюжетному, проблемно-тематичному й ідейному рівнях. Код як «система умовних знаків або сигналів для зберігання, опрацювання та передавання інформації» [29, с. 207] в національному вимірі є носієм етнокультурних даних і слугує ключем для декодування ментально-символічних підтекстів творів. Використання відомостей про ментальнісний склад, полісимволічність кодів дає змогу вивчити характер, особливості поведінки героїв, своєрідність їх сприймання світу, причину відповідної реакції персонажів на навколишнє середовище, інших людей, специфіку самосвідомості тощо.

Окремим розділом таких досліджень є вивчення специфіки реалізації національних кодів, етнічної психології та її компонентів у художніх творах. На сучасному етапі етнопсихологія розглядається як галузь психологічної науки, проте сформувалася вона на основі інших суспільно-гуманітарних дисциплін – таких, як: етнографія, соціальна психологія, соціологія, соціальна антропологія, філософія, історія. Така диференційованість поглядів на вивчення етнопсихологічних проблем зумовила існування різних підходів до визначення

об'єкта, предмета й завдань науки. Зародження етнічної психології пов'язують із іменами Г. Штейнталя та М. Лацаруса [17], які в другій половині XIX століття репрезентували ідею пізнання народного духу. Наступні дослідження в XX столітті було представлено працею «Психологія народів» В. Вундта [4], який продовжив концепцію вивчення народного характеру у зв'язку з міфологією, мовою, релігією та мистецтвом. Етнічна психологія в цей період мала характер науки, що досліджує лише «психічну схожість індивідів, які належать до певної нації» [3, с. 7] та їх самосвідомість.

В Україні звернення до світових здобутків етнічної психології було зумовлене необхідністю вирішення проблем самобутності, ідентифікації української нації. Основним джерелом вивчення української етнопсихології є фольклор, окремі твори давньої літератури та літератури XVIII століття («Повість минулих літ»), «Слово о полку Ігоревім», художні тексти Ф. Прокоповича, Г. Сковороди). Дослідження українців проводилися в контексті вивчення ментальності I половини XIX століття, зокрема М. Костомаров уважав, що своєрідність психології нації зумовлена впливом географічних та історичних умов. М. Данилевський виділив сфери національного й визначив основні напрями «дослідження нації як соціопсихологічної групи... національного характеру... вивчення психологічних аспектів національної ідентичності» [25]. У цілому праці цього періоду трактували етнопсихологію як один із напрямів історичної науки, етнографії або соціальної психології, основним завданням яких було виділити риси характеру, що відрізняють українську націю від інших.

На сучасному етапі предмет етнопсихології представлений значно ширшими дослідженнями. Його завданням є не лише вивчення національного характеру й процесів самоусвідомлення нації, але й усієї системи зв'язків і взаємовідношень у внутрішній і зовнішній структурі етносу. Найбільш ґрунтовно, на нашу думку, предмет етнічної психології описано О. Савицькою та Л. Співак: «...вивчає психологічні особливості нації (етносу, народу) та їх представників; закономірності, джерела і чинники національної (етнічної)

свідомості та самосвідомості, національний характер, механізми національної (етнічної) ідентифікації та етностереотипізації; психологію міжнаціональних (міжетнічних відносин)» [25]. Слід зазначити, що для дослідження важливими є особливості реакції представника певного етносу на реалії навколишнього середовища, як сформовані протягом століть риси національного характеру виявляють себе в різних ситуаціях, яка поведінка домінує в побутовому житті й у моменти найбільшого напруження. Оскільки етнопсихологія є частиною психологічної науки, то доречно використовувати й відповідний термінологічний апарат. Але при цьому слід ураховувати специфіку етнічності, зв'язок досліджуваного матеріалу з етнографією, історією, філософією тощо.

В умовах сучасного розвитку науки, етнопсихологія виробила свій категоріальний апарат. Основною категорією вважається психічний склад нації як «суб'єктивний психічний досвід нації, зафіксований у відносно стійких властивостях, рисах, національній психології, які обумовлені усім суспільно-історичним ходом становлення і розвитку нації та специфікою соціально-психологічного відображення об'єктивних умов її існування» [14]. Психічний склад уключає особливості етнічної поведінки, традиції, звичаї, звички, «які лежать в основі установок і ціннісних орієнтацій» [14], архетипи, що складають основу колективного несвідомого (К. Юнг) [39].

Часто психічний склад ототожнюють із поняттями національного характеру, національної самосвідомості або національної психології. Проте, на нашу думку, зазначені терміни є не повністю синонімічними й визначаються різними структурними елементами. Національний характер є частиною психічного складу, оскільки на від відміну від нього є значно вужчим поняттям, що включає «типові якості та психологічні особливості етнічної групи...» [25], тобто стереотипізовані риси характеру, що відрізняють одну націю від іншої. Національний характер можемо аналізувати, ураховуючи особливості мислення, емоційні реакції й прояв домінантних «етнічних» рис, що керують поведінкою особистості в конкретних ситуаціях. Явище національної самосвідомості можемо визначити як здатність до усвідомлення етнічною групою свого

існування, походження, національної належності, характеру, самобутності, осмислення себе як нації. При цьому слід розрізняти терміни національної самосвідомості й свідомості, так як національна свідомість – це «сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів» [25].

Для літератури етнопсихологія є основним джерелом інформації про особливості характеру українських героїв, зумовленість їх поведінки. Ураховуючи здатність фольклорних і літературних творів концентрувати значну кількість етноментального матеріалу, художні тексти також виступають важливим джерелом для етнопсихологічних досліджень народу, зокрема це стосується вивчення самобутніх спадкових рис українців, специфіки їх формування й оприявлення в різні періоди історії.

Отже, у розділі нами були з'ясовані теоретико-методологічні аспекти проблеми, зокрема етноментальних кодів. Ментальність як складне поняття означає сукупність, цілісну систему автоматизованих переконань, поглядів, уявлень індивіда як члена етнічної групи, що сформувалися на рівні колективного несвідомого. Основоположною частиною вивчення ментальності є етнічна психологія, що складається з таких феноменів, як національний характер, етнічна свідомість, самосвідомість, психічний склад, архетипи.

РОЗДІЛ 2

ХУДОЖНЯ РЕЦЕПЦІЯ ЕТНОМЕНТАЛЬНИХ КОДІВ УКРАЇНЦІВ ЗАХІДНОГО РЕГІОНУ В ПРОЗІ МИРОСЛАВА ДОЧИНЦЯ

2.1. Художня репрезентація етнокультурних кодів у романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води Господніх русел»

Незважаючи на безупинні впливи інших культур протягом століть, українська нація зуміла зберегти свою ідентичність, самототожність у духовній і матеріальній сфері. «Будучи субстанцією і універсальною, самототожною постійною сутністю, дух становить непохитну і незнищенну основу і вихідний пункт діяльності всіх, а також їхню мету і кінцевий пункт як помислене в собі будь-якого самоусвідомлення. Ця субстанція – ще й загальний витвір, вироблений завдяки діяльності всіх і кожного як їхня єдність і тотожність, бо вона є буттям-для-себе, Я, діяльністю», – писав Г. Гегель [5, с. 303].

Глибокосимволічні етнокультурні коди українців, взаємозв'язок духовного й матеріального, синкретичне поєднання минулого й теперішнього осмислює М. Дочинець у романі «Горянин. Води Господніх русел». Твір є продовженням циклу книг «Многі літа. Благі літа. Заповіти 104-річного карпатського мудреця – як жити довго в здоров'ї, щасті і радості», «Вічник. Сповідь на перевалі духу», але це вже якісно інша історія, вивершена розповідь із проникливими історичними екскурсами, яскравими фольклорними вставками, із колоритними пейзажними замальовками Карпат на тлі нелегкої долі одного горянина: «...це занурення у складний світ звичайного, здавалося б, чоловіка, людини, у душі якої живе історія особистості, яка сама є історією» [22, с. 7]. Ще Г. Гердер у своїй праці «Ідеї до історії людства» [6] згадував Карпати, слов'ян, уважаючи їх миролюбними й талановитими, і закликав боротися за свою самототожність, щоб мати майбутнє.

Проблеми роду, історичної пам'яті є наскрізними в сюжетній лінії роману, де репрезентовано домінантні етнокультурні коди. Уже в присвяті автор

зазначає, що йдеться про «кривний рід, що тягнеться живим ланцюгом із гір і лісів і тече рікою Любові через світи й віки» [12, с. 1]. Центральними у творі є такі символічні коди: рід, гори, ріка, що пов'язані між собою контекстом і утворюють певні смислові домінанти. Гори – правічний символ дому, де народжується, зростає, помирає горянин. Гори формують його, творять характер, дають працю й плоди. Ріка – символ роду: може текти без упину, а може вичерпати свої води в будь-який момент. У «Горянині» ріка супроводжувала існування родини від початку й до кінця – давала життя й забирала його. Вона втілювала мудрість і життєдайність усього роду.

Створюють колоритне тло твору й епіграфи, що налаштовують на сприймання й розуміння, є ключем до підтекстових глибин, думок, що заховані між рядками. Перший – повідомляє про центральний образ роману Ріку, її значення для Горянина. Згодом автор напише: «Ріка напувала все в окрузі... Ріка тут владарювала» [12, с. 10]. Для чоловіка вона була джерелом сили й духу. Другий епіграф говорить про пізнання себе, свого роду й Бога. У самій людині заховано стільки містичних чудес, яких більше, «ніж у всіх релігіях» [12, с. 5]. Протягом усього роману проходить наскрізна лінія пошуку себе, свого призначення, розгадки таємниці буття, «стягання духу» заради морального сходження. «Дух, – писав Г. Гегель, – ця абсолютна субстанція, яка становить єдність різних для себе сутніх самоусвідомлень у цілковитій свободі та незалежності «їхньої протилежності; Я, що є Ми, і Ми, що є Я» [5, с. 136], «... дух – це моральна реальність. Дух – це Я реальної свідомості, якій він протиставлений» [5, с. 136].

У романі зосереджені всі етноментальні константи, притаманні світогляду й укладу життя українців, зокрема горян. Герой твору є типовим представником жителя Західного регіону України, що був вихований серед гір. М. Дочинець подає опис горян: «Горяни високі за зростом і коренасті, як в'язи по схилах, просторі в плечах, зі склепистими грудинами – це від свіжих, твердих «воздухів». Вони здебільшого чорняві або рудуваті, темноокі, сіроокі, з примруженою уважністю і лукавинкою у взорі, бровасті. Може ці нарости-

стрішки над очима для того, аби захистити очі від прямого сонця й дощу? Жилаві засмагли шиї відкриті» [12, с. 83]. Використовує письменник і етнографічні замальовки, створюючи портрет горянина в національному одязі. Таке зображення найбільш точно демонструє зв'язок верховинця з його діяльністю: «Літні чоловіки в червоно-коричневих або темно-синіх полотняних штанах, підперезаних хто гачником, а хто широким поясом, у який можна застромити ніж... На плечах вовняні жакети, лайбики без рукавів, кожушки з баранячою шерстю досередини... Як ружі на грядках, цвіло на прощенному майдані жіноцтво [12, с. 72-73].

Життя в горах сформувало й специфічний характер Горянина. Він, як і будь-який українець, прив'язаний до дому (недовго затримувався в лікарні, у селі, відмовився від вигідної пропозиції продати ділянку), хазяйновитий, консервативний, важко сприймає нові віяння часу (що часто суперечать віковичному укладу життя закарпатця), миролюбний (у цьому відмінність концепцій Г. Гегеля та Й.-Г. Гердера про націотворення), сміливий, волелюбний (не сприйняв ідею про те, що ліс – це державна власність), оптимістичний (не один раз намагався приборкати Ріку, кожна наступна поразка ставала для нього викликом, уроком; він радів кожній рослині, що наповнювала його життєдайною силою). Особливо слід відмітити таку рису, як «преклоніння перед жінкою» [33, с. 302]. Калина для старого завжди була дорогою, і хоча в останні роки вони мало були близькими, він поважав її як жінку, матір, господиню. Навіть після її смерті господарював так, як робила це дружина. Жителям західних регіонів також властива «наполегливість, відданість принципам, рішучість і любов до землі. При цьому, не чужий їм оптимістичний погляд на життя, гостинність, життєрадісність і грайливий характер. Досить розвинена в цих людей і тяга до естетики, і споглядання прекрасного» [40]. Таким був і Горянин – чоловік, повний сили духу й терпіння, який ніс свій хрест і підкорював найвищу вершину. «Ця свобода самоусвідомлення, коли в історії людського духу вона постала як феномен, що сам себе усвідомлює, була, як добре відомо, названа стоїцизмом. І принцип стоїцизму полягає в тому, що свідомість – мисляча

сутність, і тільки те буде для неї суттєвим, або добрим та істинним, до чого вона поставиться як мисляча сутність» [5, с. 147].

Роман «Горянин» можна вважати енциклопедією життя Закарпаття, у ньому вміщено скарби духовної та матеріальної культури горян, їх менталітет і світоглядні позиції. Життя верховинця повсякчас ґрунтувалося на трьох константах: Бог, природа й господарство. Вони виробили особливий тип мислення, духовний напрям, специфічний спосіб сприйняття навколишнього світу. Така система цінностей формувалася протягом кількох століть і була зумовлена історично: умовами території, суспільно-політичними й культурними рухами, економічним станом, етнічною належністю.

Природа здавна була культовим джерелом життя, достатку для кожного українця. Оспівування природних сил зустрічаємо ще в перших зразках усної народної творчості, у яких відбилися анімістичні вірування слов'ян. Для Горянина природа була цінністю, родинною реліквією. Вважалося, що, відрікаючись від природи, – людина відрікається від себе, власного ества. Душею Карпат повсякчас залишався ліс – місце, сповнене загадок і містичності, де кожна жива тварина – це мала клітина цілісного «зеленого» організму: «Там, де земля зійшла потом, – там виліз гриб. Там, де мудрий ворон впустив насінину, – там проросла горішина. І немає нічого поживнішого для людського мозку, як горіх. Ці три смакоти – найголовніший наш покорм і найперші ліки від землі і неба» [12, с. 58]. Крім того, вуйко показав Горянину, що ліс потрібно читати, як книгу: як передбачити погоду, як вгадати грибний час, як вберегтися від звіра, головне ж – як не порушити правічних законів лісового царства: «...одне ясно: лісова цільність – як єдина жива павутина» [12, с. 83]. Старому ліс давав їжу, здорове тіло й спокій душі. Здавна для українців він був сакральним місцем. Згідно з дослідженнями В. Жайворонка, завжди «викликав у людини неусвідомлений страх... лісу не лише боялися, а й поклонялися» [15, с. 338].

Центром культового місця було дерево як опорний стовп буття. Для героя роману деревообробна справа стала родинною: великим майстром, залюбленим у дерево, був стрий Матій: «Таки знав він про дерево «щось». Знав, і душа

дерева відкривалася його розумінню, давалася мудрим рукам» [12, с. 136]. Із чуйністю, любов'ю та повагою Горянин згадує, як дерево в його руках перетворювалося на витвір мистецтва (скрипки, трембіти, ікони), будував стрий і хати, хоча «хати Матій не ставив, не будував, а вивершував» [12, с. 137]. Знання про дерева передалися й старому, він умів їх чути: «Душу дерева треба вміти розгадати. Лишень не всякому це до снаги – аби свою розпізнав» [12, с. 167]. Для горян це мало сакральне значення: «Дерево їх тут приймало в колиску, дерево було їх домом упродовж життя, а потім і останньою домовиною. І хрестом над нею» [12, с. 45].

Домінантним етнокультурним кодом-символом (архетипом) твору є Ріка. Автор пише слово з великої літери, таким чином вивисшуючи її серед спектру інших природних стихій. За давніми віруваннями українців річка була «священним ритуальним місцем, виступала символом шляху, дороги» [15, с. 502]. Часто вона ставала межею між двома світами, водночас була джерелом життя, сил, мудрості, щастя, вічної молодості. У романі «Горянин» Ріка є головним героєм, рушієм подій, що допомагає, відчуває, рухається, говорить, убиває. Для старого вона конкретизується в кількох образах-символах: Ріка-жінка, Ріка як доля, Ріка як рід, як священне місце, яке не можна оскверняти, Ріка-дім. Для горянина – була Божеством, оскільки її води текли з Господніх русел. Вона несла в собі пам'ять минулих поколінь, мінилася так, як змінювалося його життя (одруження, народження дітей, зрада, повернення до родини). Була його душею: до нього говорила, але мовчала для всіх, він був маломовний до інших, проте гучний для неї. Саме вона сформувала його ментальність: «Ти, твоя вода – ви мене зробили таким» [12, с. 19]. Боротьба старого з Рікою – це випробування духу й сили серця, підкорення найвищій вершини – себе. Життя поряд із Рікою навчило його терпінню, любові, усепрощенню, вірності собі й роду, вона його приймала й зцілювала зсередини.

Невід'ємною частиною життя верховинців, як і кожного українця, було господарство. За справжнього друга мав Горянин коня. На початку твору зустрічаємо схожу на Стефанівську замальовку: робочу днину старого з конем

Торком. Він був відданий худобі, а худоба йому. Старий був добрий господар. Любив він і свою царину, своє обійстя, довго ніде не затримувався й намагався порядкувати так, як робили це пращури: «Про них читав йому з давньої книги під воловою шкірою вуйко Тимко... Сокира правила їм за третю руку, а її лезо – часто за перше слово» [12, с. 175]. Не було більшої втіхи для верховинця, ніж ладнати інструмент. До цієї справи старий ставився відповідально, оскільки того вимагала робота: «Робилося це неспішно, ретельно і вдумливо» [12]. Це схоже було на ритуал, дійство, що не потребувало зайвих слів.

Зустрічаємо в романі й інші етноментальні коди-архетипи: хліб, дім, трембіта, сонце, зброя, що відіграють велике значення у відтворенні духовності горян. Окремо слід виділити присутність релігійного мотиву. Із давніх-давен верховинці були віруючими людьми. Проте в їх світогляді тісно переплелися язичницькі й християнські уявлення. Зокрема автор уводить переказ про народження Ісуса Христа, уривки молитви Горянина й отця Дам'яна, а поряд із цим образи нявок, опирів та інших.

«Горянин» має велику етнографічну цінність, оскільки містить не лише детальний опис національного одягу горян, історію їх появи на цих землях, але й фольклористичні вставки, оповіді про традиції свят, зокрема Різдва, обряди (випікання хліба), корисні рецепти страв, зразки народних пісень. Єдність матеріального й духовного, «щасні проміжки, коли зливаються в єдиному розумінні людина і природа, людина і час, людина і Бог» [12, с. 102].

Роман є найкращим зразком філософської етнічної прози М. Дочинця. Між рядками твору захований глибокий полісимволічний підтекст, зашифровані етнокультурні коди: за приборканням Ріки відкриваються вічні істини буття (взаємини природи й людини, сенс її життя, взаємовідносини поколінь, духовного й матеріального тощо). Це показ незламності людського духу, що живиться пам'яттю про пращурів, «сродною» працею (за Г. Сковородою) й молитвами до Бога. Віра в себе, прагнення захистити дім, аби згадка про минуле не зникла з рідної землі, наповнювали Горянина палким бажанням до життя, роботи, оскільки все в цьому світі має своє місце.

2.2. Етноментальні маркери як вияв філософії українців Західного регіону в романі «Вічник. Сповідь на перевалі духу»

Загальноприйнято, що термін «ментальність» з'явився завдяки представникам французької історіографічної школи (М. Блок, Ж. Ле Гофф, Г. Дюбі, Ж. Лефевр, Ж. Ревель, Л. Февр, Р. Шарт'є.). Хоча вважають, що поняття «ментальність» уперше ввів американський філософ Р. Емерсон у 60-х роках XIX століття, пізніше його стали використовувати Л. Леві-Брюль, М. Шелер, Е. Кассіерер, М. Мосс, А. Токвіль, Й. Хейзінг, О. Шпенглер та інші вчені другої половини XVIII-XIX століть. «Ментальність – поняття, яке навіть на рівні одного лише звучання акцентує наступні дієві характеристики: зазначає ракурс «іншості», «окремішності», «самобутності» нації чи її суб'єкта; пов'язує минуле з сучасністю і в національно-історичному контексті окреслює прогностичні риси на майбутнє; не існуючи відірвано від своїх носіїв, феномен ментальності (що фокусується перед усе на етнічному чиннику) несе позитивне зерно патріотичного забарвлення та національної самодостатності; передбачає комплексність характеристик і їх усеохоплюючу взаємодію, що спонукає до пошуку інформації чи принаймні до роздумів про своє національне коріння, джерела духовності, освітньо-виховні ідеали, місце в історії тощо [36].

Беручи до уваги праці М. Костомарова, М. Грушевського, В. Липинського, Ю. Липи, О. Кульчицького, Л. Костюк визначає «головні настанови етнічної ментальності українців: індивідуалізм, що проявляється у різних формах; прагнення до свободи; «кордоцентризм», що проявляється у сентименталізмі, любові до природи, естетизмі народного життя, культуротворчості; «антеїзм», у якому розкривається така риса, як «зрощеність», «злитість» людини з природою, лірично-поетичне, пісенне переживання рідної природи» [21, с. 39].

Роман «Вічник» представлено як історію життя карпатського мудреця Андрія Ворона, відомого з попередньої книги заповітів «Многії літа. Благії літа». Унаслідок цього в тексті зустрічаємо явище інтертекстуальності у вигляді прямих цитат і ремінісценцій, що доповнюють і увиразнюють ідейно-

тематичний, сюжетно-композицій план. Фабулу твору можна охарактеризувати як послідовність подій від народження героя до періоду його духовної зрілості з численними ліричними відступами, оповідями-вставками, зразками народної творчості, елементами ретроспекції й ретардації, окремо виділеними філософськими сентенціями.

Своєрідними орієнтирами в змістовій площині роману є епіграфи художньо-філософського характеру, що репрезентують насиченість аналізованого тексту ідеями Сократа, Г. Сковороди, Х. Жибрана та інших мислителів. Окрім того, вони є символічними маркерами для розкриття образу головного героя, міжтекстових понять, смислового навантаження твору. Уже в епіграфах автор порушує проблему народження й смерті, духовного й матеріального (Гімн Сократа), місця людини у світі, скороминущості й мінливості її життя (афоризм Г. Сковороди), значення Бога й Божого світу у визначенні життєвої долі особистості (уривок Х. Жибрана).

Умовно твір можна диференціювати на три частини: зачин (роздуми про слово), основна частина (безпосередньо життєва історія Андрія Ворона) й кінцівка (висновки й настанови майбутнім поколінням). Найбільш самостійною в ідейному й змістовому плані є перша частина, це своєрідний вступ до розповіді, де від імені героя автор зосереджує роздуми про письменництво, майстерність пера та як вона досягається. Уже з першого рядка можемо помітити, що при описі своїх міркувань він увиразнює текст уведенням природного мотиву, тобто ніби синкретизує медитативне й пейзажне: «Якби я так годен, як не годен, я б написав вербовим прутиком свою книгу на плесі води і втішно спостеріг би, як птахи з високости зчитують її і як слова, спіткнувшись об каміння ріки, підносяться в небо, а відтак спадають на землю місячною росою» [11, с. 3]. У цьому ж уривку спостерігаємо й етноментальні маркери (архетипи) – такі, як: Говерла, гуцульська дримба, ватаг, ялівець, полонина, крем'янисте шкалля, ранець тощо, що на підсвідомому рівні готують читача до сприймання твору, у якому втілена духовність і культура українців Західного регіону. Формування системи поглядів на процес творення художнього слова буде продовжено й у середині твору, проте

на цьому етапі автор аналізуватиме власне роботу митця, його талант, схильність, майстерність, уміння нести «читальникам світло, знання і задоволення» [11, с. 267]. Окремо слід виділити його розуміння духовної, просвітницької й громадянської ролі письменницької діяльності, оскільки «хист писемний – то дар Святого Духа. Письмовець – як волхв, що виправдовує перед лицем Господа перебування свого народу на землі» [11, с. 154]. Ці ідеї в романі сповідує, перш за все, Андрій Ворон – центральний образ не одного твору М. Дочинця. Прототипом цього героя є реальний карпатський мудрець, довгожитель, який прожив 104 роки, і з яким автор був знайомий особисто. Проте існують версії, що не меншу роль у творенні персонажа відіграв і батько письменника, який пройшов складну школу життя: перебував на Колимі, де зустрів, як і Вічник, учителів із різних земель, потім повернувся на батьківщину й став відомий як місцевий філософ. На нашу думку, зважаючи на те, що роман є художнім, а не документальним чи біографічним твором, із певною ідейно-естетичною метою, він може синтезувати в собі історію Андрія Ворона й автобіографічні моменти з життя батька митця.

Як герой літературного твору Андрій Ворон пройшов довгий шлях до набуття й утвердження своєї мудрості, на цих етапах він виробив своєрідну систему цінностей, якої дотримувався сам і навчав слідувати інших. Варто зазначити, що морально-етичні ідеали мудрець черпав із народних джерел і, головне, знань людей, які йому зустрічалися протягом життя. Саме вони сформували унікальність світосприйняття Вічника, визначили його як непересічну особистість. Долю героя в романі можна назвати як безперервне духовне осмислення дійсності. А основу його філософії доречно характеризувати як перебування в трьох взаємопов'язаних світах: «...світі природи, соціуму й світі, пов'язаному з Богом» [16, с. 14]. Наведені три компоненти утворювали смисловий центр його буття, ставали опорою, засобом для виживання, нездоланності людської душі (Бог) й тіла (природа). Ці та інші ідеї згенерували специфічну концепцію персонажа, його психології, що визначає його літературно-художню цінність. Незважаючи на те, що він для української

літератури виступає як типовий, у ньому органічно поєдналися традиція з елементами новаторства. Такий герой є актуальним для України сьогодні, оскільки «у цьому житті вмерти не важко, важко – жити, попри все...» [1]. Окрім того, він утілює найхарактерніші риси ментальності народонаселення Західної України. Андрій Ворон учить свого читача терпінню, міцності й незламності високості духу (стоїцизму), розсудливості, любові до рідної землі, вірному служінню Богу, собі й іншим.

Прізвище героя є знаковим і містить у собі глибокий фольклорно-символічний підтекст. Здавна в українців ворон був пов'язаний із потойбічними силами, світом мертвих, разом із тим вважався «мудрим віщуном, бо живе сто, а то й триста років і знає багато таємниць...» [15, с. 116], за ним могли передбачити погоду й майбутню долю людини. У творі для мудреця ворон був тотемом, провідником між життям і смертю. Андрій вважав його своїм братом, оскільки був на одному духовному рівні з птахом.

Роман «Вічник» представляє широку етноментальну картину рис, що притаманні світогляду західного українця. Незважаючи на те, що в усіх текстах великої прози М. Дочинця можна простежити майже ідентичне зображення характеру та психології закарпатця, у цьому творі автор зміг відтворити духовне середовище, вийшовши за межі простого конструювання природи чи господарства. У романі письменник відобразив явище етнічного й водночас загальнонаціонального характеру – рух опришків, що дозволило йому якнайглибше розкрити ментальні домінанти горян. Таким чином, можемо виділити три смислові лінії, що втілюють у собі найбільш яскраві етноментальні константи: опришківська або національна, філософська й світоглядна лінії. Такий спосіб аналізу, на нашу думку, розкриває героя з різних сторін, ураховує позиції відношень: людина-природа, людина-держава, людина-людина, людина-світ, людина-матеріальне тощо.

Зображення опришківського руху дало можливість педалювати не лише на національних рисах закарпатця, але й відтворити суспільні умови, пов'язані з ними. Це явище – винятково події Західної України. Опришки були учасниками

«народно-визвольного повстанського руху проти феодального та національного гноблення в Галичині, на Буковині та Закарпатті...» [38]. Варто зауважити, що цей історичний факт зображено, певною мірою, фрагментарно, створюючи таким чином ідейно-тематичне й сюжетно-композиційне тло твору. Сама назва «опришки» згадується безпосередньо в тексті один раз, але надалі розуміємо, що всі способи боротьби простих селян на Закарпатті пов'язані з цим рухом. Помітною постаттю в цьому аспекті роману є образ Миколи Шугая. Автор узяв достовірні історичні факти, згідно з якими, він був останнім опришком карпатських лісів: «Половинив багаті скотарські стани, роздаючи маржину худобним людям... Щедро гостив жеброту, вдовиць наділяв харчем і шматтям» [11, с. 108]. На прикладі Шугая письменник розкрив характер простого люду, який захищав свої права, боровся проти пригноблення. Опришківський рух як форма боротьби укорінився у свідомість не одного українця Західного регіону. Почуття справедливості, прагнення до свободи, захисту своєї землі стало провідним у ментальності всього населення: «...се і є оживлена душа мого народу, мого маленького гірського окрайця Європи – сплутана душа, що, як птиця-мрія, б'ється у сліпій своїй убогості, неуцтві та забобоні і вибухає помстою і жаданням справедливості» [11, с. 114].

Мотив опришківства пронизує всю тканину твору, проте в наступних епізодах він трансформується, адаптується відповідно до умов часопростору в романі. Це вже не класичне явище, а відголоски історії, що інтуїтивно закладені в душу головного героя. Цей підсвідомий елемент, що тісно пов'язує з пращурами, місцем, де народився, супроводжуватиме його протягом усього подальшого життя: він допомагатиме бідним селянським дітям отримувати освіту, побудує школу, учителюватиме, постійно бажатиме свободи, бунтуватиме проти соціальної несправедливості, надалі продовжуватиме «лісовий» спосіб існування з Чан Бао, кілька разів утікати з Колими, а головне, зберігатиме міцність духу й розуму, що допоможе йому не втратити сили й вижити в убивчих умовах тайги. Окрім цього, ментальний зв'язок із опришківством стане основою його філософії.

Важливо, що на основі цієї теми автор розкриває особливості проблеми

патріотизму в українців. Чи не вперше М. Дочинець обґрунтовує національну позицію Андрія Ворона. Можна лише припустити, що словами героя письменник висловлює й свою особисту думку щодо цього питання: «Мене не раз питали: чому ви не схиляєте молодих бути щирими українцями, любити рідну мову, шанувати свої традиції, відбувати церковні церемонії? Я схиляю їх до того, аби бути щирими людьми, берегти чистоту слова, шанувати людяність і не звертати з дороги до Бога» [11, с. 179-180]. Велике значення має те, що найдобріші націоналістичні погляди зосереджені в час опришківської діяльності Андрія Ворона. Вони є актуальними в сучасному суспільстві, оскільки зображують аналогічні явища чи до цих пір нерозв'язані питання – такі, як: суть і роль української ідеї, поняття державності, проблему єдності, мови, втрати національної свідомості внаслідок асимілятивних процесів. Концепт українності вкладено автором не лише в уста Андрія Ворона, але й інших героїв, що дозволяє розкрити його в різних аспектах: «Україна – благодатна земля... Кожен українець народжений для щастя» [11, с. 214]. Такі судження афористичні й формують у ментальності кожного українця любов, повагу до батьківщини, прагнення безупинно служити заради добробуту й миру на рідній землі. Символічними в цьому плані є слова: «Чуєш, Карпатська Україно, не суди нас, слабих і невмілих. Ми ще не знали, як жити, а вже musiли вмирати за тебе» [11, с. 80].

Важливим компонентом композиції є історичне тло й хронотоп твору. В основу роману покладені події ХХ століття в Україні, точніше – від формування Карпатської України до наших днів. Документальний характер має згадка про проголошення утворення й незалежності Карпатської України на чолі з А. Волошиним, її зруйнування угорськими військами, наступ радянської влади, її політику, Другу світову війну, історію утворення окремих сіл, наведення статистичних даних про формування Українського Народного Об'єднання. Конкретно в тексті вказано дві історичні дати: 1938 і березень 1939 року. Такий прийом увиразнює художній замисел, створює ефект достовірності, реалізуючи таким чином сугестивні завдання літератури.

Близькою до національної є світоглядна лінія твору, у якій автор найбільш

чітко відобразив етнічні константи української ментальності. За своєю природою вона має загальний характер, оскільки є спільною для всіх великих прозових текстів М. Дочинця. Проте у «Вічнику», у більшості випадків, можемо прослідкувати загальноукраїнські витоки світосприйняття героїв. Першою, що представляє найбільш яскраві ментальні маркери верховинців, є релігія. У творі спостерігаємо складне переплетення язичництва й християнства, що не виключають, а взаємодоповнюють один одного. У цьому плані визначальними є язичницькі елементи, оскільки саме вони відображають своєрідність західноукраїнського світогляду, детермінуючи його від східного. Відповідно до уявлень давніх українців, магічним і сакральним є ліс, що в романі виступає найбільш заселеним різними міфічними істотами: духами лісу, повітрулями, босорканями, нявками, Полісуном, Блудом тощо. Автор уводить у текст фольклорні оповіді про ці створіння, передані з покоління в покоління способи захисту від них із метою відтворити етнографічну картину буття мешканців гір. Варто зауважити, наскільки тісно ці уявлення пов'язані з повсякденним життям верховинців: вони супроводжують їх на кожному етапі побутування, особливо в межах території живої природи. Усі ці знання зосередилися найбільше в образі вуя Ферка, який був народним цілителем. Згодом стане відомо, що частково цю науку, а саме лікування природою, перейме від нього й Андрій Ворон.

Але, незважаючи на важливість народних уявлень, першорядним у романі, зокрема в утвердженні світоглядної мудрості головного героя, є християнство. Ідеями цього вчення пронизаний увесь сюжет твору. Віра в Бога є невід'ємною частиною духовної культури горян. По-справжньому осягнути її значимість Андрій Ворон зміг під час самотнього перебування в лісі, після смертельно вбивчого укусу змії. Лише побувавши на грані життя й смерті, він зрозумів істинну сутність буття, відкрив для себе нові чудеса природи, а головне – відкрив світ Бога. Його просвітління втілювалося не лише в ревних молитвах, але й у любові та шані до всього живого, удячності Всесвіту за кожний перебутий день. Символічним у романі є спорудження хреста посеред лісу як святого місця, маленької церкви. Відлюдне життя, безперервне моління Богу відкрило Андрію

Ворону найцінніше – зрілість духу, звільнення від страхів і забобонів: «Я наближався до головного – до потреби служіння, до вміння вибрати своє діло, розпочати його і провадити до звершення» [11, с. 117]. Справжнім спасінням душі, уроком християнського вчення стало віднайдення мудрецем печери з нетлінними мощами й співіснування з «Божими людьми» (ченцями, які несли церковні речі, урятовані від радянської влади). Саме ці проповідники відкрили йому істинну цінність і унікальність молитви, «бо молитва – се одяг для світу, лати для боротьби» [11, с. 117-118]. І надалі під час перебування на Колимі (камеру він порівнював із келією і жив там, як схимник) така побожність і аскетичність урятують йому життя, він буде чи не єдиний, хто перенесе всі види покарання, карцерів і виживе, не впавши остаточно духом. Християнське віровчення стане основою філософії, як довго та щасливо прожити.

Кожен житель гір від народження на ментальному рівні нерозривно пов'язаний із природними стихіями. Вони формують його характер, особливість світосприйняття, визначають рід діяльності. У романі людина й природа представлені як нерозривна єдність: чоловік вийшов із природи, і природа набуває обрисів чоловіка. Ця взаємообумовленість активізована на всіх духовних рівнях. У тексті не можна виокремити єдиного епізоду, де розкривається це питання. Протягом усього твору можемо спостерігати утворення смислового центру, що концентрує в собі ідеї єдності людини й усього живого, зосередження більшості знань у навколишньому середовищі, пізнання себе через природу.

У романі «Вічник» прослідковуємо ментально-символічне значення й інших образів-архетипів, зокрема хліба, солі, води, землі, дому, інструмента, лісу, Карпат тощо. Усі вони формують єдину етнічну картину духовності верховинців, особливість рецепції світу яких виокремлює їх серед інших представників українського народу. Окрім цього, у творі автор уперше тлумачить важливість такого явища, як пісня. Він зображує її не лише як духовне надбання українців, але й надає їй магічного, сакрального значення. Пісня допомогла Андрію Ворону не втратити ясності розуму, присутності живого духу: «Яка се полегкість легеням, яка розкіш душі, котра говорить тоді з небесами! Я співав, і мене се

кріпило» [11, с. 211]. У пісні зосереджена історія, традиції, побут, світогляд, духовна культура горян, вона є найважливішим етнічним маркером їх ментальності.

Найбільша художньо-естетична цінність роману «Вічник» полягає в лінії філософських ідей. У тексті сконцентровані формули життя, любові, щастя, патріотизму, вічності тощо. Характерно, що ці істини зосереджено не лише в образі Андрія Ворона як головного носія мудрості, а й у інших героїв, зокрема старців. Часто ті квінтесенції, які в книзі «Многі літа, Благі літа» належать безпосередньо мудрецю Ворону, виголошуються від імені різних персонажів, що дає читачу розуміння цінності кожної людини, події. У творі автор намагається осмислити майже всі категорії буття людини: час, простір, існування, становлення, розвиток, сутність тощо. Важливо, що цей процес здійснюється крізь призму ментальності західних українців із їх універсальним способом освоєння світу. Філософського тлумачення набувають такі поняття, як дружба, час, чекання, швидкоплинність життя, єдність із собою, есенція долі й роль людини в її визначенні, сам процес буття, цілісність особистості, смисл існування й наше призначення в цьому світі.

Окресливши проблемний діапазон твору, можна зробити висновок, що він характеризується широким спектром питань із їх супровідними мікротемами. Найбільше в романі домінує проблема волі в її зовнішньому та внутрішньому прояві. Для Андрія Ворона головною була не стільки свобода дій (реалізація мотиву опришка, для якого воля понад усе), як думки, чуття: «Упосліджений світом і покинутий людьми, замкнений у кам'яній коморі Природи, – знайшов я свободу волі і радість ширяння духу» [11, с. 5]. Про це свідчить і його перебування на Колимі, де він був обмежений фізично, але розкутий морально: як не намагалися витіснити з його серця Бога, упокорити, нав'язати чуже, він не піддавався, мав світлі думки, постійно молився. Першочерговим для мудреця було здоров'я голови, а потім уже й усього тіла. Внутрішню свободу, «звільнення від страху, від забобону, марних клопотів, облудних пристрастей, людських обмов» можна вважати лейтмотивом роману «Вічник».

Поряд із цими поняттями на другому місці стоїть осмислення взаємообумовленого відношення людина-світ. Більшу частину твору автор присвячує навчанню свого читача розуміти все навколо, гармоніювати з навколишнім середовищем, жити в мирі з людьми, бути корисним, шукати себе у вірній службі іншим: «І пам'ятай: де б ти не був, ти – дома. Се дуже важне: скрізь чути себе, як дома» [11, с. 52]. Цю думку підтверджує й історія Андрія Ворона, оскільки, де б він не був, міг знайти себе, зреалізувати, кожне місце ставало для нього своєрідним уроком до складної науки життя. У «Вічнику» поряд із пригодницькою лінією сюжету М. Дочинець сконцентрував корисні поради мудреця Ворона, як довго прожити, де розкрив такі складні концепти щастя, любові, внутрішнього багатства та цілісності, що фактично й лежать у основі довголіття. Важливим є «цілість тіла, духу й серця», єдність із собою, вірність. Ці філософські, на перший погляд, настанови є точними виразниками правічної ментальності українців, оскільки саме їх стиль життя, особливості культурних традицій зумовили таке освоєння світу й людини як його частини.

Символічність назви роману «Вічник» розкривається в останніх рядках, де герой підсумовує набутки свого життя й окреслює основні секрети довголіття в «заповітах, як жити довго в здоров'ї, щасті й радості» [11, с. 256]. Серед усього він виділяє три найголовніші речі: для тіла – вода, повітря, їжа, для душі – «потрібність для інших, потрібність для Господа і потрібність собі» [11, с. 256], що досягається через дух, рух і слух. Характер цих сентенцій не обмежується лише морально-етичною проблематикою.

Отже, думки «опришка» є сучасними, актуальними, оскільки в них закладено сенс життя, вони аналізують складну для нашого часу тему державності. Уключення в загальну систему тексту вставних оповідей про історію роду Драгів, Карпатську Русь, слов'ян дає можливість активізувати громадянський мотив, в основі якого закладені питання родини й патріотичного виховання. У цьому й полягає закон вічності – у безсмерті нашої душі, наших учинків.

ВИСНОВКИ

Отже, у своєму дослідженні ми розглянули етноментальні коди в теоретико-методологічному аспекті осмислення; розглянули особливості художньої репрезентації етнокультурних кодів у романі Мирослава Дочинця «Горянин. Води господніх русел»; охарактеризували етноментальні маркери як вияв філософії українців Західного регіону в романі «Вічник. Сповідь на перевалі».

Зазначаємо, що на сучасному етапі етноментальні дослідження є актуальними, оскільки зумовлені інтересом українців до свого етногенезу, самобутності, а основним джерелом таких досліджень є тексти сучасної української художньої літератури, у яких закодовані значущі етноментальні символи. У результаті дослідження сюжетних і позасюжетних елементів романів М. Дочинця, ми дійшли висновку, що на першому плані постає не розвиток подій, а психологія горянина, який є типовим представником жителя Західного регіону України. На основі аналізу образу героя та символічних підтекстів роману «Горянин. Води господніх русел» нами були виділені основні етноментальні маркери: домовитість, хазяйновитість, волелюбність, оптимістичність, міцність духу, терплячість, стійкий характер, рішучість, відданість землі, естетизм тощо. Із метою глибшого розуміння світосприйняття закарпатців також було охарактеризовано центральні образи-символи твору: Ріка, Бог, дерево, ліс, господарство. Зазначимо, що роман є зразком філософської прози М. Дочинця, що увібрала народну мудрість, тому за образом приборкання Ріки заховані вічні істини буття, серед яких незламність людського духу (стоїцизм).

Проаналізувавши роман «Вічник. Сповідь на перевалі духу» в аспекті синтезу різних мотивів, ми з'ясували, що твір утілює багатогранну систему народної філософії й етноментальних констант, а якісне мовно-стилістичне оформлення, метафоричність, психологізм, індивідуальний проблемно-тематичний діапазон визначають його реальну художньо-естетичну цінність. На

основі історії життя Андрія Ворона втілено основні духовні константи верховинців. У вступній частині ми виділили етноментальні маркери-архетипи – такі, як: Говерла, гуцульська дримба, ватаг, ялівець, полонина, крем'янисте шкалля, ранець.

На основі аналізу ідейно-тематичного, проблемного та стильового рівнів тексту, нами було виокремлено також три смислові лінії, що втілюють найбільш яскраві етноментальні константи: опришківська або національна, філософська й світоглядна лінії. Такий спосіб аналізу, на нашу думку, розкриває героя з різних сторін, ураховує позиції різнотипних відношень людини й світу. Нами було з'ясовано, що на відміну від інших зразків прози письменника, у «Вічнику» автор виходить за межі простого конструювання природи чи господарства й уводить у сюжетну тканину твору мотив опришківства, у межах якого вперше розкриває проблему патріотизму. На прикладі образу головного героя розкрито специфіку концепції персонажа прози М. Дочинця, що полягає в органічному синтезі традиції з елементами новаторства. Сконцентрувавши в основі національну, філософську й світоглядну лінії на прикладі образу мудреця Андрія Ворона, автор розкриває історію, психологію й духовну культуру українського народу. Органічний взаємозв'язок різних мотивів у творі, серед яких провідними є філософський і мотив сучасного опришка, майстерне ідейно-стильове оформлення, актуальність проблематики визначає його справжню художньо-естетичну цінність і вивершує роман серед інших зразків сучасної світової прози.

Отже, романи «Горяннин. Води Господніх русел» і «Вічник. Сповідь на перевалі духу» впевнено можна назвати вершиною романістики М. Дочинця. Твори, що ховають глибокі етнокультурні коди, ментально-символічні підтексти українців, учать правилам життя, любові, усепощення. Це історія життя горян, на тлі якої розкривається широка етнічна картина жителів Західної України, для яких природа, господарство й релігія були ціннісними орієнтирами й етноментальними константами духовної й матеріальної культури. Романи презентують собою нову українську літературу як гармонійний синтез новаторства й традиції.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Вергелес Т. Мирослав Дочинець: Я – зачарована людина, що сумує за недосяжним. URL:
https://zik.ua/news/2012/02/24/myroslav_dochynets_ya_zacharovana_lyudyna_s_hcho_sumuie_za_nedosyazhnym_335751.
2. Власевич Т. Ментальність як вихідний вимір народного світобачення. *Вісник Львівського університету*. 2011. Вип. 1. С. 56-65.
3. Воронова О. Етнопсихологія: курс лекцій. Мукачево : МДУ, 2019. 50 с.
4. Вунд В. Психологія народів. Москва. Ексмо, 2002. 864 с.
5. Гегель Г. Феноменологія духу. Київ : Основи, 2004. 548 с.
6. Гердер Й. Ідеї до філософії історії людства. Москва : Наука, 1977. 703 с.
7. Гнатенко П. Український національний характер. Київ : ДОК-К, 1997. 271 с.
8. Гоголь М. Зібрання творів : у 7 томах / за ред. М. Жулинського. Київ : Наукова думка, 2008. 256 с.
9. Гром'як Р., Ковалів Ю., Теремко В. Літературознавчий словник-довідник. Київ : ВЦ «Академія», 1997. 752 с.
10. Декарт Р. Міркування про метод. Москва : Академічний проект, 2019. 322 с.
11. Дочинець М. Вічник. Сповідь на перевалі духу. Мукачево : Карпатська вежа, 2017. 280 с.
12. Дочинець М. Горянин. Води Господніх русел. Мукачево : Карпатська вежа, 2013. 311 с.
13. Енциклопедія історії України / Ред. кол. В. Смолій та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ : Видавництво «Наукова думка», 2009. Т. 6. 790 с.
14. Етнопсихологія українців. URL:
<http://www.psuhologia.in.ua/images/dustan/etno5.pdf>.
15. Жайворонок В. Знаки української етнокультури : словник-довідник. Київ :

- Довіра, 2006. 703 с.
16. Жила С. «Вічник» Мирослава Дочинця – «роман про силу людського духу»: вивчення твору в середній школі та виші. *Українська мова і література в школах України*. 2016. № 5. С. 12-18.
 17. Зборовський Г. Історія соціології : навч. посібн. Москва : Гардаріки, 2007. 608 с.
 18. Константинова К. Письменник Мирослав Дочинець: «Євромайдан – це не казочка. Ще буде велика і страшна боротьба». *ZN*. № 48. URL: <https://dt.ua/personalities/pismennik-miroslav-dochinec-yevromaydan-ce-ne-kazochka-sche-bude-velika-i-strashna-borotba-.html>.
 19. Костомаров М. Дві руські народності. Київ : Бібліотека газети «День», 2012. 72 с.
 20. Костюк Л. Етноментальний аспект української художньої культури як засіб самопізнання. *Молодь і ринок*. 2016. № 8. С. 52-56.
 21. Костюк Л. Індивідуалізм української ментальності як суспільний феномен. *Проблеми гуманітарних наук: Зб. Наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка / Ред. кол. Т. Біленко (гол. ред.) та ін. Дрогобич : Редакційно-видавничий відділ ДДПУ імені Івана Франка, 2011. Вип. 27. Філософія. С. 35 – 44.*
 22. Кузан В. Старий і ріка. *Літературна Україна*. 2013. № 46. С. 7.
 23. Потєбня О. Думка і мова. Київ : СІНТО, 1993. 191 с.
 24. Пруст М. У пошуках утраченого часу. На Сваннову сторону. Харків : Фоліо, 2009. 380 с.
 25. Савицька О., Співак Л. Етнопсихологія. Київ : Каравела, 2011. 264 с.
 26. Сверстюк Є. Мудрість серця. Про книжку Мирослава Дочинця «Вічник». *День*. 2012. № 13/14. С. 23.
 27. Сковорода Г. Сад божественних пісень. Харків : Фоліо, 2009, 287 с.
 28. Слабошпицький М. Це вже окремий материк: проза Мирослава Дочинця. *Слово Просвіти*. 2013. № 6. С. 13.
 29. Словник української мови у двадцяти томах. Київ : Видавництво «Наукова

- думка» НАН України, 2016. Т.7. С. 207.
- 30.Словник української мови у двадцяти томах. Київ : Видавництво «Наукова думка» НАН України, 2017. Т. 8. С. 602.
- 31.Сорока П. Колекція родового часу. *Дніпро*. 2016. № 6. С. 190-192.
- 32.Спіноза Б. Про Бога, людину і її щастя. Москва : Азбука, 2016. 448 с.
- 33.Стражний О. Український менталітет. Київ : Книга, 2008. 368 с.
- 34.Февр Л. Бої за історію. Москва : Наука, 1991. 635 с.
- 35.Фрейд З. Вступ до психоаналізу. Київ : Основа, 1998. 709 с.
- 36.Хрипко С. Етнічна культура українців. <http://iff.kubg.edu.ua/pro-fakultet/kafedry/2016-06-15-08-14-59/sklad.html?pid=349&sid=585>.
37. Чижевський Д. Нариси з історії філософії на Україні. Філософія Григорія Сковороди. 2005. 400 с.
- 38.Шемшученко Ю. Юридична енциклопедія. Київ. «Укр. енцикл.», 1998. URL: <http://leksika.com.ua/19620128/legal/oprishkivstvo>.
39. Юнг К. Архетип і символ. Москва : Канон +РООІ «Реабілітація», 2016. 336 с.
- 40.Як розпізнати українця: зовнішність і характер нації. *Про Львів*. URL: <https://prolviv.com/blog/2017/05/23/iak-rozpiznaty-ukraintsia-zovnishnist-kharakter-natsii/>